

# Tři stupně lásky v řeckém jazyce?

## Výrazy „milovat“ a „láska“ v klasické řecké literatuře a u církevních otců\*

Veronika Černušková

V křesťanské literatuře se často objevuje rozlišení tří druhů lásky: lásky žádostivé, sebestředné a morálně závadné, lásky přirozené, pospolné a eticky neutrální a lásky přesažné, krásné a záslužné. Mnohdy se přitom setkáváme, zejména v populárně-teologických publikacích či na křesťanských internetových serverech, a pravidelně také v homiliích, s odvoláním na jazykovou realitu staré řečtiny: nejnižší lásce, jejímž cílem je vlastní uspokojení, prý odpovídá řecký pojem *erós*, vyšší lásce založené na vzájemné oblibě a porozumění pojem *filia* a nejvyšší, nezištná a bezpodmínečná láska byla prý starými Řeky označována pojmem *agapé*.

Tato tradovaná představa, podle níž řecký jazyk pro svou mimořádnou vytríbenost jednoznačně rozlišuje různé typy lásek a klade mezi ně přesně vymezené hranice, zatímco čeština nebo jiné moderní jazyky barbarským způsobem směšují pojmy, je ovšem hrubě zkreslující.<sup>1</sup> Klasická řečtina je jistě jazykem s mimořádně širokou slovní zásobou. Disponuje

---

\* Studie byla připravena za finanční podpory Grantové agentury České republiky prostřednictvím grantu *Historie a interpretace Bible*, č. P401/12/G168.

<sup>1</sup> Tento mýtus se patrně zakládá na dojmu, který ve čtenářích mohla vyvolat filozoficko-teologická pojednání o třech tradičních pojetích lásky: platónském erótu, aristotelské filii a novozákonní agapé, jejichž autoři se ovšem zabývají určitými filozofickými a teologickými motivy, přítomnými v tom kterém díle, a nikoli lexikálním rozбором daných děl. Příkladem může být teologický spis A. NYGREN, *Eros a Agapé (Den kristna kärlekstanken genom tiderna: Eros och Agape*, sv. 1, Stockholm, 1930; sv. 2, Stockholm, 1936; odvolávám se na revidované jednosvazkové vydání překladu do angličtiny: *Eros and Agape*, trans. P. S. Watson, Philadelphia: The Westminster Press, 1953). Toto dílo, které se záhy po svém vzniku stalo velmi známým a vlivným, nastiňuje kontrast mezi dvěma teologickými motivy: láskou, jež znamená v první řadě sebedarování (Nygren pro ni užívá termín *agapé*), a na druhé straně láskou ve smyslu zalíbení a touhy po něčem žádoucím (*erós*). Nygren přitom kupř. tvrdí, že pro interpretaci křesťanské zvěsti u Klementa Alexandrijského je charakteristický eros-motiv (*op. cit.*, s. 359). Ať už je toto Nygrenovo stanovisko oprávněné, či nikoli, jisté je, že se nezakládá na pozorování Klementova lexika: v celých *Stromatech* se výraz *erós* objevuje jen několikrát a většinou ve významu „tělesná žádostivost“, ve smyslu, jaký má na mysli Nygren, tedy „touha po dobru“, je zde použit pouze jednou, nepočítáme-li dvě citace z klasiků.

čtyřmi základními slovesy pro vyjádření pojmu „milovat“: dvěma častějšími (*filein* a *erán*) a dvěma méně užívanými (*stergein* a *agapán*), několika substantivy, která lze do češtiny přeložit slovem „láska“, několika adjektivy s významem „milovaný“ atp. Sémantická pole těchto výrazů se ovšem namnoze překrývají a rozhodně nejsou nějak hierarchicky uspořádána. Ani specifická lexikální situace septuagintní a novozákonní řečtiny neumožňuje tvrzení o nějakém trojstupeňovém seřazení přesně odlišených výrazů pro lásku.

V tomto článku bych proto chtěla představit řecké výrazy „láska“ a „milovat“ tak, jak byly skutečně používány u mimokřesťanských autorů a u církevních otců, a v článku navazujícím pak tyto poznatky srovnat se situací v Septuagintě a v Novém zákoně. Mým úmyslem přitom není vstupovat do filozofické či spirituálně teologické diskuse na téma typů a úrovní lásky, ale pouze podat popisnou informaci filologickou, která by pak případně mohla být pro další diskusi využita.<sup>2</sup>

## 1. SLOVESA ERÁN, FILEIN, STERGEIN A AGAPÁN

### 1.1 *Erán* (ἐρᾶν)

Sloveso *erán*, v poezii *erásthai* (ἐρᾶσθαι), znamená **plně se zaměřit na nějaký objekt a věnovat mu celé své cítění a vnímání**.<sup>3</sup> Vyjadřuje tedy lásku toužebnou nebo vášnivě zaujetí.

Je-li objektem lásky člověk, pak toto sloveso v první řadě odkazuje k erotické lásce, zamilovanosti. Priorita tohoto významu je jasně patrná na následujícím úryvku:

<sup>2</sup> Příkladové texty čerpám zejm. z J. H. H. SCHMIDT, *Synonymik der Griechischen Sprache*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1969; H. G. LIDDELL – R. SCOTT – H. S. JONES, *A Greek-English Lexicon (LSJ)*, Oxford University Press, 1996<sup>9</sup>; G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford University Press, 2004<sup>18</sup> a z databázi zveřejněných na serveru *Litterae ante portas*, zejm. TLG, kde jsou zveřejněny moderní kritické edice. Často se také odvolávám na *Slovník Hésychia z Alexandrie* (Συναγωγὴν πασῶν λέξεων κατὰ στοιχείον), lexikografické kompilační dílo z pátého nebo šestého století n. l., které v abecedním pořádku uvádí více či méně obvyklá řecká slova a poté jejich další řecké ekvivalenty. Příklady uvádím ve vlastním překladu, pokud není uvedeno jinak.

<sup>3</sup> Tamtéž, s. 475. Srov. ROBERT BEEKES, *Etymological Dictionary of Greek*, I, Leiden: Brill, 2010, s. 449.

(1) XENOFÓN, *O Kýrově výchování* 5,1,10: Do sestry se nezamiluje (*erán*) její bratr, ale někdo jiný; do dcery se nezamiluje (*erán*) její otec, ale někdo jiný. Bázeň a zákon lásky (*erós*) dostatečně brání.

Tato láska může být v závislosti na kontextu vnímána jako vysoce kladná, nebo také jako nízká a odsouzeníhodná, kupříkladu pokud je zaměřena na osobu, jež je považována za nevhodnou, nebo pokud se tímto pojmem popisuje vztah, redukováný výlučně na fyzickou stránku (2). Jedná se o lásku, jež často (ať už v dobrém nebo špatném smyslu) překračuje hranice sebeucty (3).

(2) ARISTOFANÉS, *Oblaky* 1071–1076 (Nespravedlivý): Zvaž, mladý muži, co všechno zdrženlivost znamená a bez jakých rozkoší by ses musel obejít: bez chlapců, žen, hazardních her, lahůdek, pití a divokých žertů. Jakou by měl pro tebe život cenu, kdybys o tohle přišel? Výborně. A teď přejdu k tvým tělesným potřebám: byl jsi sveden, miloval jsi (*erásthai*), trochu jsi smilnil a pak tě chytili. A byl jsi v koncích, protože nevěděl, co říct. Ale když se dáš dohromady se mnou, tak si můžeš užívat, co tělo žádá, můžeš být rozpustilý, smát se a nebudeš to pokládat za ošklivé. A když tě přistihnou při smilnění, řekneš, žeš přece nikomu neublížil...

(3) PLATÓN, *Faidros* 231a.cd: Stává se, že milenci (*erastés*) litují projevené příně, když jejich touha opadne, ale u těch, kdo milenci nejsou, se nestává, že by měnili názor. Projevují totiž přízeň nikoli z nutnosti, ale dobrovolně: v souladu s vlastními zájmy, a také podle svých možností. ... Snad je zapotřebí vážit si milujících (*erán*) proto, že, jak tvrdí, mají ty, které milují (*erán*), nejvíce rádi (*filein*), a jsou připraveni mluvit i jednat tak, aby se milovaným (*erán*) zavděčili, i kdyby to znamenalo, že si tím jiné lidi znepřátelí. Pak se ale snadno pozná, jestli mluví pravdu. Až se totiž zamilují (*erán*) do dalších milenců, budou si jich vážit víc než těch dřívějších, kterým budou dokonce i ubližovat, pokud to si to budou ti noví milenci přát.

Erotický prvek přesto rozhodně nemusí být přítomen vždy: sloveso *erán* ve vztahu k osobě často vypovídá o nejvyšším možném stupni intenzity lásky, a to nejen lásky mezi milenci. Poměrně často se vyskytuje výslovná formulace „nejen mít rád (*filein*), ale milovat (*erán*)“. V tomto smyslu bývá pak sloveso *erán* užíváno také ve vztahu k neživotným skutečnostem.

(4) DIÓN CHRÝSOSTOMOS, *Orationes* 1,19–20: Dobytek má ze všech nejraději (*filein*) pastýře a nejsnáze se jim podvoluje; u koní jsou to vozatajové, psi střeží a milují (*agapán*) psovody a vůbec všechna poddaná zvířata milují (*agapán*) své pány. Jak je tedy možné, že nemyslíci a nevědomí tvorové znají a mají rádi (*filein*) ty, kdo se o ně starají, a tvor ze všech nejmoudřejší a nejlépe chápající, jak projevit vděčnost (*charis*), se ke svým dobrodincům nezná a dokonce proti nim chystá spiknutí! Ne,

mírného a laskavého (*filanthrōpos*) krále nejen že lidé mají mít rádi (*filein*), oni ho musí milovat (*erán*)!

(5) EURÍPIDÉS, *Féničanky* 357–359: Matko, moudře i nemoudře jsem se postavil svým nepřátelům. Všichni ale musí milovat (*erán*) svou vlast.

Často má přitom významově blízko ke slovesu toužit (ἐπιθυμῆιν); ve spojení s infinitivem vyjadřuje přání (34).<sup>4</sup>

(6) PLÚTARCHOS, *Život Brutův* 29,3: Bruta prý mnozí milovali (*filein*) pro jeho ctnost, přátelé toužili (*erán*) po jeho přítomnosti, vznešení ho obdivovali a nepřátelé nenáviděli.

(7) EURÍPIDÉS, *Hekabé* 994–996: To zlato, co přivezl z Tróje, je tedy v bezpečí? – Ano, v bezpečí; je stráženo v mých komnatách. – Stráž je tedy. Jen abys však netoužil (*erán*) po tom, co máš u sebe!

(8) SOFOKLÉS, *Antigona* 220: Není tedy bláznem ten, kdo touží (*erán*) zemřít.

Ve všech uvedených významech se *erán* vyskytuje také u církevních otců (srov. níže, příklad 34, 87) a bývá užíváno také o vztahu Boha k člověku a vůbec ke stvoření a také o lásce člověka/stvoření k Bohu.

(9) JAN ZLATOÚSTÝ, *Kázání na List Římanům* 432,28: Jsou-li ... krása, sláva a bohatství toho, kdo nás miluje (*filein*), nevýslovné, a my jsme převelice skoupí, jak bychom si nezasloužili tisícový trest, jestliže (na něm) tak skrblíme a lakotíme – když nás on, veliký a obdivuhodný, má rád (*filein*), a my jsme vůči jeho lásce (*agapé*) tak úzkoprsí? Nic z toho, co je naše, on nepotřebuje, a ani tak po nás nepřestává toužit (*erán*); my nutně potřebujeme to, co je jeho, a ani tak se nepřimkneme k jeho lásce (*agapé*), ale více si ceníme majetku, lidských vztahů (*filia*), tělesného pohodlí a moci a slávy než jeho, který si ničeho tak necení jako nás?

(10) BASIL Z ANKÝRY, *O pravém panenství* 721,28–37.43–50: A tak kdo si skutečně zamiluje (*erán*) Boha a stará se, jak by se Milovanému (*erán*) líbil, ten se nemusí povznést jen nad peníze a bohatství, aby uspokojil Milovaného (*erán*) tím, že uposlechne jeho přikázání, ale musí mu přestat záležet i na nezbytné stravě, spánku a vnějším vzhledu... i na samotném těle a pozemském životě, aby získal nebeskou lásku (*erós*)..., aby ve svém božském – někdo by mohl říci – bláznění, ovšem rozumném bláznění po krásné rozkoši, mohl po libosti užít rozkoše toho skutečně Žádoucího (*erasmios*). Takového milovníka (*erastés*) k sobě zprostřed pozemských

<sup>4</sup> Hésychios definuje ἐράασθε jako ἐπιθυμείτε.

tužeb Milovaný (*erán*) zavolá slovy: „Vyjdi ze své země, ze svého rodiště, z domu svého otce do země, kterou ti ukážu.“ (Gn 12,1)

Sloveso *erán* nebývá nikdy užito o lásce člověka k sobě samému a často vyjadřuje lásku, která je přímo opakem sebestřednosti (3), třebaže určitý typ sobectví bezesporu popisovat může (2).

## 1.2 *Filein* (φιλεῖν)

Nejčastějším a **nejobecnějším výrazem**, jakým je možné přeložit do řečtiny české slovo „milovat“, je sloveso *filein*. Jeho univerzalitu dokládá mj. obrovské množství slov odvozených a složených.<sup>5</sup> Vyjadřuje **náklonnost, zalíbení** a jeho antonymy jsou slovesa s významem „nemít rád“, „nenávidět“, „být nepřítelem“ (μισεῖν, ἐχθαίρειν).<sup>6</sup>

(11) DÉMOSTHÉNÉS, *O falešném poselstvu* 227: Filip má jediné tělo a jedinou duši, a proto má celým srdcem rád (*filein*) ty, kdo vůči němu jednají dobře, a nerad ty, kdo činí opak.

Sloveso *filein* se často užívá při popisu vzájemného vztahu, který vyrůstá z niterného společenství, a znamená tedy „být přítelem“. Primárně ovšem sloveso *filein* vypovídá nikoli o reciprocitě, ale podobně jako *erán* o **zaměření na nějaký objekt**.<sup>7</sup>

Objektem přitom může být i vlastní já. Sebeláska (ať už v negativním, nebo morálně neutrálním významu) se v řečtině vyjadřuje téměř výlučně slovesem *filein* a odvozenými substantivy (12, 13, 39).

(12) EURÍPIDÉS, *Médeia* 87: Každý má raději (*filein*) sebe než své blízké, někdo právem, jiný zlátně. A tyto děti otec nemiluje (*stergein*) – kvůli posteli!

(13) PLATÓN, *Zákony* 731c.de: Žádný nespravedlivý člověk není nespravedlivý úmyslně. Nikdo by si přece nikdy nepřivlastnil něco naprosto špatného, a už vůbec by si to neuložil do své nejcennější (komnaty). A duše, jak jsme řekli, je pro každého tím nejcennějším. ... Existuje ale zlo ze všech největší, většině lidí vrozené do duší, které každý sám sobě promíjí a nijak se ho nesnaží zbavit: říká

<sup>5</sup> LSJ uvádí více než tisíc takových slov.

<sup>6</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 476; srov. BEEKES, *Etymological Dictionary* II, s. 1573.

<sup>7</sup> SCHMIDT, *Synonymik*, tamtéž.

se, že každý člověk je od přírody sám sobě milý (*filos*) a že je nutně takový a je že to tak správné. Ve skutečnosti však přílišná láska (*filia*) k sobě je příčinou všech pochybení každého člověka.

Jelikož *filein* nevypovídá primárně o reciprocitě, ale o zaměření a preferencích, vyjadřuje toto sloveso lásku k osobám, které jsou vůči někomu v blízkém, rovnocenném (a často potom také vzájemném) vztahu z toho důvodu, že daný člověk si vztah s nimi přeje, že je mu příjemný (14). Přesto může vypovídat nejen o lásce mezi přáteli, ale také o něžných vztazích v rodině (15), kde láska není založena pouze na osobních preferencích, ale bývá chápána i jako určitá morální povinnost (16). Sloveso *filein* bývá užito i v imperativu (doporučení lásky k nějaké skutečnosti, jež je chápána jako morálně hodnotná).

(14) ARISTOTELÉS, *Rétorika* 1,11: Mít přítele (*filein*) znamená být milován (*agapán*) kvůli sobě samotnému.<sup>8</sup>

(15) HOMÉR, *Ílias* 5,115–117 (přel. Otmar Vaňorný):  
Tebe jsem vychoval v reka, ó Achille, rovného bohům,  
maje tě ze srdce rád (*filein*), vždyť nikdys nechtíval s jiným  
na hody jít, též v komnatě sám ses nechtíval najíst,  
až jsem tě konečně já vzal na svá kolena vlastní,  
pokrájel, podal ti jídlo a číšku ti podržel s vínem:  
častos mi na prsou mých též celé poblíkal roucho,  
vínem prskaje z úst v mém nemilém rozmaru dětském.

(16) HOMÉR, *Ílias* 9,340–343 (přel. Otmar Vaňorný):  
Či snad jen Átreovcům jsou manželky smrtelných lidí  
milé (*filein*)? – Vždyť každý muž, jenž řádným a rozumným slove,  
manželku svou má v lásce (*filein*) a na péči – tak jsem i já ji  
míval ze srdce rád (*filein*) – byť kopím dobytka byla.

*Filein* bývá rozlišeno od *erán* (viz výše, příklady 3 a 4), zároveň však podobně jako *erán* v některých případech vyjadřuje také lásku milencovou (17, 18, 44).

(17) HÉRODOTOS, *Dějiny* 4,176: Poblíž Makeů žijí Gindanové, jejichž ženy nosí každá velký počet kožených nákotníků. Prý je to tak, že za každého muže, který s ní

<sup>8</sup> Τὸ δὲ φιλεῖσθαι ἀγαπᾶσθαι ἐστὶν αὐτὸν δι' αὐτόν. Jiná možnost překladu viz úryvek 37.

měl styk, si žena připne jeden nákotník, a ta, která jich má nejvíc, se pak považuje za nejlepší, protože ji milovalo (*filein*) nejvíc mužů.

(18) EURÍPIDÉS, *Trójanky* 1051: Milovníkem (*erastés*) není, kdo nemiluje (*filein*) stále.

Sloveso *filein* se hojně (v posthomérské řečtině) užívá také ve významu „políbit“ (bez dalšího opisného výrazu, případně s doplněním „ústý“), ať už se jedná o polibek mezi přáteli, milenci nebo příbuznými.<sup>9</sup>

(19) SOFOKLÉS, *Odysseus na Kolónu* 1130–1131 (slepý Oidipús k Thésseovi): Vztáhni ke mně svou pravici, pane, ať se jí dotknu a, pakliže smím, ať políbím (*filein*) tvoji hlavu.

Zejména u Homéra se toto sloveso vyskytuje ve významu „přijímat někoho jako přítele“, a potažmo „hostit“.<sup>10</sup>

(20) HOMÉR, *Ílias* 3,207 (přel. Otmar Vaňorný): Já jsem je za hosty přijal a ve svém pohostil (*filein*) domě.

Ve vztahu k věcem vyjadřuje *filein* zaměření na to, co je danému člověku milé, na věci, jejichž vlastnictví nebo styk s nimi je člověku příjemný.<sup>11</sup>

(21) ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova* 1155b: Zjevně není milováno (*filein*) všechno, ale jen to, co se líbí (< *filein*), tj. to, co je dobré, příjemné a prospěšné.

S infinitivem znamená *filein* „něco rád/obvykle dělat“, „mít něco ve zvyku“, latinsky „solere“.<sup>12</sup> Může znamenat prostě: nějakou věc běžně používat, mít k ní vztah.

(22) AISCHYLOS, *Agamemnón* 763–766: U zlých lidí stará pýcha obvykle (*filein*) plodí pýchu novou.

<sup>9</sup> Srov. odvozené substantivum φίλημα „polibek“ a slovesa καταφιλέω „líbat, laskat“, προσφιλέω „nechat se líbat“.

<sup>10</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 477. Podle Hésychia *filein* znamená „mít ve zvyku“, „hostit“, nebo „z duše milovat (*agapán*)“: φιλεῖ· εἰωθεν. ξενίζει, ἢ κατὰ ψυχὴν ἀγαπᾷ.

<sup>11</sup> Hésychios vysvětluje pojem ἀπόθητος jako μὴ φιλούμενος.

<sup>12</sup> Srov. výše, pozn. 29.

U církevních otců se sloveso *filein* užívá podobně jako u mimokřesťanských autorů. Navíc může vyjadřovat také Boží lásku k člověku (9) a lásku člověka k Bohu (53) i lásku k bližnímu, vnímanou jako povinnost křesťana (23, 24, 87). Bývá vnímáno jako synonymní se slovesem *agapán* (24).

(23) ARISTEIDÉS, *Obrana* 15,4: (Křesťané) necizoloží, nesmilní, nevydávají křivé svědectví, netouží po cizích (věcech), ctí otce a matku, mají rádi (*filein*) své bližní, správně uvažují.

(24) DIDYMUS SLEPÝ, *Komentáře k Žalmům* 112,9: Přestože (je psáno) „měj v úctě své rodiče a miluj (*filein*) otce a matku“ (srov. Ex 20,12),<sup>13</sup> převyšuje-li (tato láska lásku) k Bohu, dostává se jí výtek.

### 1.3 *Stergein* (στέργειν)<sup>14</sup>

Sloveso *stergein* většinou nevyjadřuje vášnivou lásku či zaměření nebo touhu po něčem, pro co zahoří naše srdce nebo pro co se rozhodneme.<sup>15</sup> Mnohem spíše toto sloveso vyjadřuje **pokojný a stabilní niterný cit, který chápe předmět lásky jako příslušející a úzce vázaný**.<sup>16</sup> Jedná se tedy nejčastěji o takový vztah, jaký bývá k dětem, k rodičům a vůbec k nejbližším a také k vlasti a panovníkovi, případně o vztahu ochranných bohů vůči lidem. Tato láska bývá postavena do protikladu k sebe-lásce, vyjadřované pomocí slovesa *filein* (viz výše, příklad 12).

(25) ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova*, 1167b–1168a: Každý má vlastní dílo více rád (*agapán*), než by byl tímto dílem milován (*agapán*), kdyby obživlo. Nejvýrazněji k tomu dochází u umělců: ti mají ke svým výtvorům nesmírnou lásku (*hyperagapán*), milují (*stergein*) je, jako by to byly jejich děti.

(26) PLÚTARCHOS, *Útěšná řeč k Apollóniovi* 114cd: Mít lásku (*filein*) k těm, kteří nás opustili, a milovat je (*stergein*) neznamená trápit se, ale být prospěšný tomu, koho

<sup>13</sup> Pro přikázání lásky se v LXX i NZ zásadně užívá *agapán*, a nikoli *filein* (v Ex 20,12 se ovšem přikazuje úcta, nikoli láska).

<sup>14</sup> Méně často *storgein* (στοργεῖν) či *filostorgein* (φιλοστοργεῖν).

<sup>15</sup> Toto sloveso etymologicky souvisí s českým „střežit“; srov. BEEKES, *Etymological Dictionary* II, s. 1400.

<sup>16</sup> Nejbližší má patrně k *agapán*; srov. HÉSYCHIOS: στέργει φιλεῖ, ἀγαπᾷ / στέργουσιν ἀγαπῶσιν.



máme rádi (*agapán*). A prospět těm, kdo nám byli odňati, můžeme tak, že si budeme vážit jejich památky.

Slovo *stergein* často vypovídá o vnitřní citovosti, která je člověku přirozeně vlastní, na rozdíl od *filein*, které vyjadřuje vztah, vzniklý na základě kontaktu s nějakým člověkem nebo věcí a příjemného prožitku z dané věci, a na rozdíl od *erán*, které nejčastěji vyjadřuje rostoucí a uspokojení hledající vášnivost. Antonymem *stergein* proto bývají slovesa s významem „odmítat“, „ošklivit si“, „nepřijímat“ (διωθεῖσθαι). Zároveň toto sloveso vyjadřuje určitou morální povinnost a duševní zdraví: dobrý člověk se vyznačuje tím, že má rád určité lidi a věci, např. své blízké, pravdu a spravedlnost či přívětivost druhých lidí. Pokud ne, vykazuje známky morální nebo citové zvrácenosti.<sup>17</sup>

(27) AISCHINÉS, *Proti Ktésifontovi* 78,2–9: Kdo nemá rád vlastní děti a kdo je špatným otcem, ten nikdy nepovede lid dobře. Kdo nemá lásku (*stergein*) k osobám nejdražším (*filos*) a nejbližším (*oikeios*), tomu nikdy nebude záležet na vás, kteří jste pro něj cizí. Člověk zlý v soukromí nebude najednou čestný v životě veřejném.

(28) PLATÓN, *Ústava*, 485c: (Filozof má v povaze) pravdivost a vůli za žádných okolností nepřijímat lež, ale nenávidět ji, a pravdu milovat (*stergein*).

(29) HÉRODOTOS, *Dějiny* 7,104: Králi, od první chvíle mi bylo zřejmé, že budu-li hovořit po pravdě, má slova ti nebudou milá (*filos*). Když jsi mě však přiměl, abych ti pověděl čistou pravdu, řekl jsem ti, jak tomu se Spartany je. Ty sám nejlíp víš, jakou k nim chovám lásku (*stergein*), a oni mě připravili o můj úřad i o má dědičná privilegia, a učinili mě vyhnanecem bez domova. ... Není myslitelné, aby si rozumný muž ošklivil laskavost (*eunoia*), má za ni být rád (*stergein*).

Jen naprosto výjimečně se *stergein* užívá o sebelásce:

(30) PLATÓN, *Zákony* 732a: Kdo se chce stát velkým mužem, nesmí lnout (*stergein*) k sobě samému a ke svým (věcem), ale ke spravedlivým (činům), ať už je koná on sám, a nebo někdo jiný více než on.

Láska vyjadřovaná slovesem *stergein* nebývá vzplanutím, a proto také nedohořívá. Zahrnuje stálost a také loajalitu, věrnost, schopnost přetrvat v nepříznivých podmínkách, ba dokonce přímo podrobenost. Pokud ro-

<sup>17</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 480–481.

diče a děti neunesou obtíže, které si navzájem způsobují (např. přísnost otce, zlobení dětí nebo praktické těžkosti či utrpení spojené s nemocemi a stárnutím), pak se nemilují (*stergein*) tak, jak by měli.<sup>18</sup> V souladu s tím se sloveso *stergein* užívá i mimo důvěrné vztahy ve významu „spokojit se“, či dokonce „vydržet“.

(31) SOFOKLÉS, *Filoktétés* 536–538: Nikdo vyjma mne by myslím neunesl toto zlo, byť by je pouze zahlédl. Mne však již dávno nutnost naučila utrpení snášet (*stergein*).

(32) DÉMOSTHENÉS, *O věnci* 112,1–113,1: Který zákon by byl tak otřesně nespravedlivý a nelidský, že by někoho zbavil majetku za to, že rozdává ze svého a laskavě a štědře se zasazuje ve prospěch druhých – že by takového člověka vydal napospas udavačům, aby jeho dárcovství přezkoumali? Není takový zákon. Pokud (Aischinés) tvrdí, že ano, ať mi jej ukáže, já se s tím spokojím (*stergein*) a budu mlčet. Takový zákon ovšem neexistuje, vážení občané, a tento člověk je podvodník.

V některých případech bývá použito i o milenecké lásce.<sup>19</sup>

(33) *Comica adespota*, zl. 284 CAF: Jeden muž se nezamiluje (*stergein*) do dvou žen.

Také církevní otcové sloveso *stergein* znají a užívají je ve výše uvedených významech (34, 35).

(34) Řehoř z NAZIANZU, *List Filagriovi* (30) 1–2: Postrádám Kaisaria. Víím, že se filozof nemá nechat unášet emocemi, ale stýská se (*erán*) mi: Kaisariovy věci ve mně rozněcují něhu (*stergein*), a kdykoli uvidím něco, co mi Kaisaria připomene, přitisknu si to k srdci a připadám si, jako bych jej viděl, byl s ním, rozmlouval s ním. Podobně jsem se cítil i nyní, nad Tvým dopisem.

(35) KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata* 2,137,4: Pro vstup do manželství je zapotřebí určitá situace muže, určitá povaha ženy a vhodný čas. Dále je třeba ženit se kvůli potomstvu a se ženou muži podobnou, která se milujícímu (*agapán*) muži nepodvoluje (*stergein*) pod nátlakem či z donucení.

<sup>18</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 482.

<sup>19</sup> Srov. níže, pozn. 76.

1.4 *Agapán* (ἀγαπᾶν)<sup>20</sup>

Sloveso *agapán* je podobně jako *filein* **obecným**, ač mnohem méně frekventovaným **termínem** a rovněž tak jako *filein* označuje primárně **lásku, která vzniká na základě preferencí**. Na rozdíl od *filein* se však nejedná v první řadě o zaujetí druhou osobou nebo věcí, které by vznikalo spontánně ve vzájemném vztahu a soužití, ale jedná se o lásku, které můžeme svým **rozhodnutím a rozumovou úvahou** udat směr. Preference jsou tedy založeny méně na emocích a více na rozvaze. Milující, o kterém by byl použit výraz *agapán*, má před očima vlastnosti dané osobou, milující, označovaný výrazem *filein*, pak osobu samotnou; první má zalíbení v osobě proto, jaká je, druhý k dané osobě tíhne proto, že v ní má zalíbení. Tato významová nuance je velmi jemná, nicméně existuje (36–39).<sup>21</sup>

(36) XENOFÓN, *Vzpomínky na Sókrata*, 2,7,9.12 (přel. Václav Bahník; mluví Sókratés): „Teď například ani ty nemiluješ (*filein*) ty ženy ani ony nemilují tebe – to je aspoň můj dojem: ty si o nich myslíš, že jsou pro tebe přítěží, a ony vidí, že jsi kvůli nim celý nesvůj. Je nebezpečí, že to povede ke stále větší roztržce a že dřívější pocit vděčnosti (oblíba, zalíbení: *charis*) pozvolna zmizí. Budeš-li však trvat na tom, aby pracovaly, budeš je mít znova rád (*filein*), až uvidíš, že jsou ti užitečné, a jejich poměr k tobě bude také srdečnější (*agapán*), budou-li mít pocit, že z nich máš radost, s potěšením budete vzpomínat na to, co jste si už dřív dobrého udělali, vděčnost (oblíba, zalíbení: *charis*) se zvětší a váš vzájemný vztah bude přátelštější (*filikos*) a důvěrnější (*oikeios*).“ ... (Aristarchos) si hned opatřil peníze a nakoupil vlnu. Ženy snídaly během práce, obědvaly po jejím ukončení, už nebyly mrzuté, ale veselé, už se na sebe nedívaly křivě, ale s úsměvem, Aristarcha měly rády (*filein*) jako svého zachránce a on si jich vážil (*agapán*) jako platných členů domácnosti.

(37) ARISTOTELÉS, *Rétorika* 1,11: Být milován (*filein*) znamená být ceněn (*agapán*) kvůli sobě samotnému.<sup>22</sup>

(38) HÉSYCHIOS, *Slovník*: „Miluje (*filein*)“, tj. ... „má z duše rád (*agapán*)“.<sup>23</sup>

<sup>20</sup> V poezii: ἀγαπάω.

<sup>21</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 482–483. Srov. BEEKES, *Etymological Dictionary* I, s. 8.

<sup>22</sup> Jiná alternativa překladu viz výše, příklad 14.

<sup>23</sup> Viz výše, pozn. 10.

Podobně jako sloveso *stergein* bývá *agapán* jen naprosto výjimečně užito o sebelásce. Tím zajímavější je následující výrok pro rozlišení sloves *filein* a *agapán*:

(39) ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova* 1168ab: Nesnadnou otázkou je, zda má člověk nejvíce milovat (*filein*) sebe, nebo někoho jiného. Ti, kdo kladou sebe sama na první místo (*agapán*), sklízí výtky a předhazuje se jim, že jsou ohavně sobečtí (*filautos*). Špatný člověk prý dělá všechno kvůli sobě, a tím víc, čím je bezcharakternější – je mu vyčítáno, že nedělá nic, aby při tom nemyslel na sebe. Čestný člověk zase prý dělá vše kvůli dobru, a čím je lepší, tím více kvůli dobru a pro přítele a nedbá přitom o svůj prospěch. Skutečnost se s tímto pojetím nicméně rozchází, a to odůvodněně. ... Každý je sám sobě nejlepším přítelem, a je proto zapotřebí nejvíce milovat (*filein*) sebe.

I sloveso *agapán* může být užito pro toužebnou, mileneckou lásku (35, 40).<sup>24</sup>

(40) DÉMOKRITOS, *fr.* 271 (Diels-Kranz): Milovaná (*agapán*) žena rozptýlí těžkosti lásky (< *erán*).

Přestože, jak bylo řečeno, vyjadřuje *agapán* ponejvíce lásku vzniklou na základě preferencí, ve kterých hraje o poznání důležitější roli úvaha než emoce, velmi často toto sloveso popisuje podobně jako *stergein* vztah plný něhy a citu a bývá užito pro stabilní, odpouštějící lásku mezi nejbližšími (42), např. mezi rodiči a dětmi.<sup>25</sup> Bez dalšího doplnění může dokonce vyjadřovat i fyzické projevy něžnosti (43).

(41) MENANDROS, *Dívka ze Samu* 247: Když dítě přestalo plakat, řekla si (kojná) pro sebe: „Mám to ale trápení. Právě jsem ho s láskou (*agapán*) nakojila...”

(42) MENANDROS, *zl.* 659: Nic otci nevyčítá. Vždyť ví, že kdo nejvíce miluje (*agapán*), nejméně se hněvá.

(43) Plútarchos, *Život Perikla a Fabia Maxima*, 1,1: Když prý jednou císař (Augustus) viděl v Římě bohaté cizince, jak nesli v náručí štěňata a mláďata opic a mazlili se (*agapán*) s nimi, položil jim otázku, jestli v jejich krajích ženy nerodí děti. Bylo to

<sup>24</sup> HÉSYCHIOS: ἐρώμεθα· ἐρωτήσωμεν, πυθώμεθα, ἀγαπώμεθα / ἐρωμένη· ἀγαπωμένη, ἀγαπηθεῖσα / ἐρώμενος· ἀγαπώμενος / ἐρωμένους / ἡγαπημένους / ἐράσμιον· ἐπίδοξον, ἐπέραστον, ἀγαπητόν, ἐπιθυμητόν / ἰμερτοί· ποθεινοί, ἐπιθυμητοί. ἀγαθοί. ἐραστοί, ἀγαπητοί. ἀγαστοί.

<sup>25</sup> Srov. adj. ἀγαπητικός „láskyplný“, „vřele milující“.

vlastně velmi přísné napomenutí, že plýtvají přirozenou láskou (*filotés*) a něhou (*filostorgia*) na zvířata, když má přece být prokazována lidem.

*Agapán* se nicméně často projevuje jako nejslabší a citově nejchladnější ze čtyř slovesných výrazů pro lásku (srov. příklad 38), někdy se blíží pouhému „oceňovat“, „preferovat“ (39, 44–46). Toto ocenění pak ale také znamená „hodnotit něco jako uspokojivé a dobré“, být s něčím spokojen a nehledat nic lepšího; podobně jako *stergein* může tedy být přeloženo „spokojit se s něčím“.<sup>26</sup> Často se vyskytuje ve spojení s vedlejší větou ve významu „být spokojen, že/když...“ (47). Jako antonymum zde bývají užity výrazy s významem „být nespokojený“, „být chamtivý“, „chtít více“ (*πλεονεκτείν*).<sup>27</sup> Jen výjimečně se užívá v imperativu.

(44) PLATÓN, *Faidros* 241cd: Je třeba si uvědomit a vědět, chlapče, že milencovy (*erastés*) lásky (*filia*) nevznikají z dobré vůle, ale jsou jako potrava, která má nasytit: milenci milují (*filein*) chlapce, jako mají vlci rádi (*agapán*) jehňata.

(45) PLATÓN, *Faidón* 110d: ... naše drahokamy (kameny drahé, ceněné: *agapán*) jsou jejich částicemi...

(46) *Anthologia Pallatina* 10,77: Proč se marně namáháš, člověče, a děláš si starosti o mnoho věcí? Vždyť jsi otrokem svého osudu tak, jak ti byl vrozen. Tomu se podvol a s bohem se nepřihlížeš: máš-li své štěstí rád (*stergein*), dej přednost (*agapán*) klidu.

(47) XENOFÓN, *O Kýrově výchování* 3,3,37: Když někdo začne být vyučován pozdě, není divu, že potřebuje občas něco připomenout. Už to je uspokojivé (*agapán*), když se z něj stane řádný muž po určitém napomínání.

U církevních otců bývá sloveso *agapán* užíváno ve všech uvedených významech (viz např. 35, 48). Frekvence jeho použití ovšem markantně roste na úkor ostatních synonym a toto sloveso bývá užito i tam, kde by klasikové volili synonymum jiné: často např. namísto *filein* u příkázání lásky (srov. ale 24), namísto *erán* pro vyjádření nejvyšší intenzity lásky (49) nebo namísto *filein* ve významu „líbat“ (50). Je to zčásti dáno obecně častějším užitím *agapán* v helénistické řečtině oproti starším textům,

<sup>26</sup> Srov. odvozené sloveso καταγαπάω „být spokojen, přijímat“.

<sup>27</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 485–486. Povšimněme si také, že zatímco sloveso υπερέραμαι znamená „příliš milovat“, „přespříliš se upínat“, sloveso υπεραγαπᾶν „nesmírně milovat“, „přikládat obrovskou hodnotu“.

zejména ovšem vlivem septuagintní a novozákonní řečtiny, výrazně upřednostňující *agapán* před ostatními synonymy.

(48) KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata* 7,19,3–4: Ctnost nepřichází náhodou ani si ji člověk neosvojuje bezděčným návykem, jako např. schopnost mluvit – to spíše špatnost se rodí tímto způsobem. A podobně poznání nepřináší takové obory, jako je obchodování nebo péče o tělo, ba ani základní vzdělání, jehož dostatečným úspěchem je (je uspokojivé: *agapán*), pokud duši na poznání připraví a poslouží ji.

(49) ÓRIGENÉS, *Kázání o knize Jeremjáš* 15,3,10–18: „Ach, matko, jakého jsi mě zrodila – muže trestaného a souzeného po vší zemi.“ (Jr 15,10) ... Znáám lidi, kteří mají rádi (*filein*) našeho Pána a Spasitele Ježíše Krista, a nejen že jej mají rádi (*filein*), ale milují (*agapán*) jej, a přitom pohoršeně prohlašují, že tohle Spasitel neříká, že tato slova nejsou výrokem Syna Božího. Je třeba ukázat, že Božímu Synu není cizí toto „ach, matko“ či „moje duše je smutná až k smrti“ (Mt 26,38) a „má duše je otřesena“ (J 12,27).

(50) *Liturgie sv. Basila*, jáhen: pozdravme se navzájem políbením (*agapán*).

## 1.5 Shrnutí

• Jako obecný pojem „milovat“ se v **klasické řecké literatuře** se používají výrazy *filein* a *agapán*.

• Pro vyjádření nejvyšší intenzity lásky se užívá sloveso *erán*, pro nejslabší lásku (preferenci, ocenění) *agapán*.

• Láska vyjadřovaná slovesem *agapán* bývá výsledkem nejvíce vědomého rozhodnutí, naopak láska popisovaná slovesem *stergein* je nejčastěji přítomna ve vztazích, jejichž vznik lidské volbě vůbec nepodléhá.

• Všechny čtyři pojmy mohou vyjadřovat touhu a zalíbení a lze je užít o tělesné lásce a mileneckém vztahu. Nejčastěji se však v tomto významu vyskytují slovesa *erán* a *filein*.<sup>28</sup>

• Pro tělesné projevy lásky se užívá ponejvíce sloveso *filein* (zejména ve smyslu „líbat“), ojediněle *agapán* o fyzicky vyjadřované něze.

<sup>28</sup> Pro „kouzelný nápoj lásky“ se neužívají výrazy odvozené od slovesa ἀγαπᾶν, ale kupodivu ani od slovesa ἐρᾶν: nejčastěji se vyskytuje φίλτρον, dále pak φίλτρος, στέργητρον, στέργημα a v poslední řadě také χάρις.

- Slovesa *erán* a *filein* vyjadřují většinou vzplanutí, nárůst zalíbení a lásku ohroženou přesycením; *stergein* a *agapán* naopak spíše stálost, spokojenost a schopnost se spokojit.

- Mezilidskou lásku, která je považována za určitou morální povinnost, obvykle vyjadřuje sloveso *stergein*.

- Všechna čtyři slovesa lze použít v imperativu, nejčastěji se však láska (převážně k neživotné skutečnosti) přikazuje pomocí slovesa *filein*.

- K popisu přirozené citlivosti a citovosti, která je vlastní zralému a psychicky zdravému jedinci, se užívají slovesa *stergein*, *erán* a *agapán*.<sup>29</sup>

- Lásku, která překračuje ohled na sebe a sebeúctu, vyjadřují slovesa *erán* a *stergein*; láska k sobě samému se téměř výhradně vyjadřuje slovesem *filein*.

- Reciprocita bývá nejčastěji vyjádřena slovesy *filein* a *stergein*.

**Církevní otcové** užívají synonyma *erán*, *filein*, *stergein* a *agapán* veskrze stejně jako autoři mimokřesťanští, jediným rozdílem je rozšíření sématického pole u *agapán* a jeho upřednostňování před ostatními synonymy.

## 2. SUBSTANTIVA S VÝZNAMEM „LÁSKA“

Existuje řada jmenných tvarů, adverbii i sloves s uvedenými čtyřmi slovesy příbuzných, přičemž v počtu odvozených a složených slov, jak již bylo řečeno, s obrovskou převahou vyniká sloveso *filein*.<sup>30</sup> V tuto chvíli se ovšem – abychom poněkud omezili příliš velké množství látky – zaměříme v první řadě na substantiva s významem „láska“.

### 2.1 *Erós* (ἔρως) atd.

*Erós* je v klasické řečtině nejběžnější výraz s významem „láska“, není však zcela neutrálním pojmem: vyjadřuje především lásku toužebnou,

<sup>29</sup> Ἀστοργος (ἄφιλόστοργος) je člověk emocionálně plochý, citově poškozený: nemilující, krutý, tvrdý. V témže významu může být použito také adjektivum ἀνέραστος, ale nikoli adj. ἄφιλος (bez přátel; nepřátelský, nenávistný). Adjektivum se záporným významem odvozené od ἀγαπᾶν vůbec není doloženo.

<sup>30</sup> *LSJ* uvádějí ve svém slovníku přibližně tisíc slov odvozených od téhož kmene jako sloveso *filein* a výrazů složených; u *stergein* je to 35, u *agapán* 25.

vášnivou, intenzivní.<sup>31</sup> Stejně se užívá také málo frekventované substantivum *erasis* (ἔρασις).

(51) HOMÉR, *Ílias* 3,441–446 (přel. Otmar Vaňorný; mluví Paris k Heleně):  
Teď však na lůžko pojďme, ať spočinem v náručí lásky (*filotés*)!  
Nebylť dosud můj duch tak velice zatemněn touhou (*erós*),  
ani když z luzné Sparty jsem tenkrát – poprvé právě –  
na mořských koráběch svých byl na cestě, uchvátiv tebe,  
s tebou pak v milostný (*filotés*) styk jsem vstoupil na skalnaté výspě,  
teď jak po tobě bažím (*erásthai*) a sladká touha mě jímá.

(52) AISCHYLOS, *Agamemnón* 539–541: Raduji se: bohům neodřeknu (a vydám se) zemřít. – Tomu tě naučila láska (*erós*) k této zemi? – Až slzy radosti do očí mi vstoupily.

Velmi četné je dále substantivum *erastés* (ἐραστής), „mileneček“, „milovník“, které mívá, ale nemusí mít erotické konotace (3, 18, 44, 59).<sup>32</sup> Poměrně frekventované je také adjektivum *erastos* (ἐραστός), příp. *erasmios* (ἐράσμιος) (10), *erateinos* (ἐρατεινός), *erannos* (ἐραννός), *eperastos* (ἐπέραστος) „milovaný“, „milý“, „rozkošný“, „půvabný“, „žádoucí“, „přitažlivý“.

V křesťanské literatuře bývá výraz *erós* užíván kromě výše uvedených významů (66, 75) také o Boží lásce (10, 53) a o lásce člověka k Bohu (53, 54). Podobně výraz *erastés* může být použit o lásce k Bohu (10).

(53) JAN ZLATOÚSTÝ, *Kázání na List Římanům*: 431,11; 432,11: Co tedy Bůh neučinil pro to, aby byl námi milován (*filein*)? Co nezařídil? Co opomněl? ... Již ne proroky, již ne anděly, již ne patriarchy: poslal nám samotného Syna. I Syn, když přišel, byl usmrčen, a ani tehdy neochladla (Otcova) láska (*erós*), ale ještě více se rozšířila. ... To je milování (*erós*), to je láska (*filia*) – budeme-li takto milovat, nebudeme věci přítomné ani budoucí ve srovnání s touto láskou (*filtron*) považovat za nic, jako úrodu sklídíme království: budeme se těšit z jeho lásky (*agapē*).

(54) KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Pobídka Řekům* 117,1–2 (přel. Matyáš Havrda): Nikdo nebude moci napodobovat Boha jinak než zbožnou službou, stejně jako mu nebu-

<sup>31</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 488. HÉSYCHIOS: ἔρως· πόθος, ἀγάπη, φιλία. CHRÝSIPPUS, zl. 397 (396, 399) SVF: ἔρως· ἐπιθυμία σωματικῆς συνουσίας. ἄλλος ἔρως· ἐπιθυμία φιλίας. ἄλλος ἔρως ... ἐπιβολή φιλοποιᾶς διὰ κάλλος ἐμφαινόμενον. Srov. významy slov: ἔραστής „milovník, mileneček“, ἐράστρια „milovnice, milenka“, ἐρωτικός „milostný“, ἐραστέω „toužit, milovat“, παιδεραστής „milující chlapce“, φιλέραστος „milující milence“, ἐρασιχρήματος „milující peníze“ atd.

<sup>32</sup> HÉSYCHIOS: ἐραστής· φίλος.



de moci sloužit a uctívat ho jinak než napodobováním. Právě o to jde v oné nebeské a vskutku božské touze (*erós*), která na lidi přichází, kdykoli se vlivem božského Slova vznítí kdesi přímo v duši to, co je skutečně krásné, a má možnost zářit.

## 2.2 *Filia* (φιλία), *filotés* (φιλότης) *atd.*

Substantivum *filia* (φιλία) znamená primárně lásku ve smyslu oblíby, záliby (55), většinou se však vyskytuje ve významu „vzájemný vztah“, „přátelství“ (56), výjimečně označuje také vlastnost „přátelskost“ (jako opak řevnivosti, nesnášenlivosti nebo mrzoutství); bývá užito o sebelásce (13) i o vztazích mileneckých (44). Naproti tomu substantivum *filotés* (φιλότης) vyjadřuje spíše vřelý, láskyplný vztah či něžný cit (43, 51). Výraz *filésis* (φίλησις) jakožto bezpříznakové substantivní vyjádření se užívá ojediněle ve filozofické literatuře (56).<sup>33</sup>

(55) PLATÓN, *Ústava* 581a: Kdybychom tedy řekli, že rozkoš a láska (*filia*) třetí složky duše směřuje k zisku, možná bychom přesně vystihli podstatu této složky a měli bychom tak cosi určitého před sebou, když o ní budeme mluvit. Nebylo by tedy správné nazvat ji láskou k majetku (*filochrématon*) či láskou k zisku (*filokerdes*)?

(56) ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova* 1155ab: Zjevně není milováno (*filein*) všechno, ale jen to, co se líbí (<*filein*), tj. to, co je dobré, příjemné a prospěšné. ... Jsou tedy tři důvody vzniku lidských přátelství (trojí, pro co se mají lidé rádi: *filein*). U lásky (*filésis*) k neživým věcem o přátelství (*filia*) hovořit nelze: není zde vzájemný vztah ani přání dobra pro druhého – bylo by směšné přát vínou, aby se mělo dobře, leda v tom smyslu, aby se nezkazilo a člověk o ně nepřišel – ale přáteli máme, jak se obecně soudí, přát dobro kvůli němu samotnému. Těm, kdo takto přejí dobro, se říká příznivci, pokud tato vůle není oboustranná; vzájemná přízeň (*eunoia*) se pak nazývá přátelství (*filia*).

Za další výrazy s významem „láska“ v širším smyslu lze považovat substantiva *filofrosyné* (φιλοφροσύνη) „přátelskost, vlídnost, laskavost, láska“ (57),<sup>34</sup> *filanthrópia* (φιλανθρωπία) „láska k (cizím) lidem, laskavost; zdvořilost“ (58, srov. 4), ale i „milenecký poměr“ (59), nejčastěji jako opozitum přísnosti, nenávisti a krutosti. Mnoho složených výrazů pak vyjadřuje lásku s přívlastkem, např. *filoteknia* (φιλοτεκνία) „láska

<sup>33</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 488–489.

<sup>34</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 490. Srov. HÉSYCHIOS: φιλοφροσύνη· προθυμία, διάθεσις, σπουδή· ἀγάπη· παρὰ τὸ φίλα ἢ φίλια φρονεῖν.

k dětem, rodičovská láska“, *filadelfia* (φιλαδελφία) „bratrská láska“ a další.

(57) PLATÓN, *Zákony* 628c: To nejlepší není válka ani povstání – kéž by k těm věcem nemuselo dojít – ale mír a vzájemná láska (*filofrosyné*).

(58) ISOKRATÉS, *K Filipovi* 114: Netvrdím, že bys byl schopen napodobit všechny Hérakleovy skutky – to by nedokázali ani někteří z bohů – ale charakterem své duše, svou lidumilností (*filanthrópia*) a láskou (*eunoia*), jakou chováš k Řekům, máš blízko k jeho úmyslům.

(59) AISCHINÉS, *Proti Timarchovi* 171: Poté co Démosthenés rozutrácel rodinný majetek, chodil městem a pátral po bohatých mládencích, jejichž otcové již zemřeli a o majetek se staraly matky. ... Všiml si bohatého domu, který nebyl dobře spravován: domácnost vedla žena, sebevědomá a nepřilíši inteligentní, a majetkové záležitosti zařizoval mladý, přihloupý sirotek jménem Aristarchos Moschův. Démosthenés předstíral, že se do něj zamiloval (*erastés*) a přilákal chlapce do tohoto vztahu (*filanthrópia*).

Dále se výraz *filtron* (φίλτρον)<sup>35</sup> někdy užívá ve významu láska, a to nejen o lásce erotické.

(60) EURÍPIDÉS, *Élektra* 1308–1310 (Orestés k Élektře): Ach, sestro má, když tě po dlouhé době vidím, jímá mě láska (*filtron* v pl.) k tobě. A přece tě musím opustit a o tebe přijít.

Adjektivum *filos* (φίλος), od něhož je sloveso *filein* spolu s ostatními zde uváděnými výrazy odvozeno, se velmi často užívá jak o lidech, tak o věcech v pasivním smyslu „milovaný“, „milý“, „drahý“ (13, 27, 29, srov. 36) a se členem jako substantivum „přítel“, člověk, se kterým je druhý spojen vazbou vzájemné lásky; méně často (u básníků) i v aktivním smyslu „milující“, „přátelský“. Časté je také adjektivum *prosfilés* (προσφιλης) „milovaný“, „drahý“.<sup>36</sup>

V křesťanské literatuře výraz *filia* (a také adjektivum *filos*) bývá užito jak o vztazích mezilidských, kterým je připisována vysoká hodnota (61), ale nemají být pěstovány na úkor vztahu k Bohu (9), tak i o lásce člověka vůči Bohu (62) a Boha vůči člověku (53, 63, 68). Výrazy *filotés* a *filofrosyné* se užívají výjimečně; naopak *filanthrópia* „láska k lidem, laskavost“ lid-

<sup>35</sup> Srov. výše, pozn. 28.

<sup>36</sup> HÉSYCHIOS: προσφιλεστάτοις· αγαπητοῖς. Srov. též synonymní φίλιος.

ská i Boží (86, 87) a *filadelfia* (φιλαδελφία) „bratrská láska“ (86) jsou i zde velmi časté. Užívá se i substantivum *filtron* ve významu „láska“ (53, 64).

(61) Řehoř z NAZIANZU, *List Lollianovi* (15) 2: Prožívám všechno společně s tebou, strasti i radosti, neboť takové už je přátelství (*filia*).

(62) IRENEJ z LYONU, *Proti sektám* 19,1–20,4: Všichni, kdo si uchovají vztah (*filia*) s Bohem, těm (Bůh) poskytuje společenství se sebou samým. A společenství s Bohem je život, světlo a požívání jeho dober.

(63) KLEMENT ALEXANDRISJÝ, *Vychovatel* 1,56,2–3: (Bůh jakožto vychovatel) „se zjevil Abrahamovi a řekl mu: Já jsem tvůj Bůh, buď milý v mých očích.“ Tou nejlepší výchovou si postupně připravuje věrné dítě, když říká: „Buď bezúhonný. Dávám smlouvu mezi mnou a mezi tebou a tvým potomstvem.“ (Gn 17,1) Jde zde o navázání vztahu (*filia*) ze strany Učitele.

(64) JAN ZLATOÚSTÝ, *Kázání na List Římanům* 546,23–28: (Pavel v Ř 8,38) říká něco v tomto smyslu: ... I kdyby mi někdo pověděl o věcech budoucích, o mocnostech a o věcech, jako je smrt a život, o mocnostech, jako jsou andělé a archandělé a veškerém nadzemském stvoření, i to všechno je pro mě zanedbatelné ve srovnání s láskou (*agapé*) Kristovou. ... I kdybys mi mluvil o andělech, o všech nadzemských mocnostech, o všem, co je, a o všem, co bude, všechno je pro mě zanedbatelné: co je na zemi, na nebi, pod zemí i nad nebem – ve srovnání s onou láskou (*filtron*).

### 2.3 *Storgé* (στοργή), *filostorgia* (φιλοστοργία) atd.

Substantiva *storgé* (65), *filostorgia* (43, 86) a zřídka používané *sterxis* (στέρις) (86) popisují nejčastěji vztah mezi rodiči a dětmi nebo jinými blízkými lidmi: „niterná láska“, „důvěrný vztah“, „něha“.<sup>37</sup> Poněkud častější než tato substantiva je pak adjektivum *filostorgos* (φιλόστοργος) „láskyplný, něžně milující“.

(65) PLÚTARCHOS, *O tom, že není možné příjemně žít podle Epikúra*, 1100d: Mají-li výskyty věštění, věštné umění, boží prozřetelnost, cit (*storgé*) a láska (*agapésis*) rodičů k potomkům, obec, úřední moc a vláda jakousi vážnost a zasluhují-li čest, pak ty, kdo tvrdí, že jejich povinností není zachovávat řecký národ, ale jíst a pít, aby jejich žaludek nedošel újmny a bylo mu dobře, ty je třeba zbavit dobré pověsti a označit za hanebné.

<sup>37</sup> HÉSYCHIOS: στοργή· φιλία, ἀγάπη.

V křesťanské literatuře bývají výrazy *storgé* a *filostorgia* užívány o mezilidských vztazích, o vztahu Boha k člověku a člověka k Bohu i o vztahu Krista k Otcí.

(66) PS.-KLEMENT ŘÍMSKÝ, *Kázání* 18,22,4–6 (Petr k Šimonovi, hlásajícímu, že Tvůrce/Démiurg je zlý): „Chci, abys pochopil a nechal se přesvědčit, že kdo nemá lásku (*storgé*) ke svému Tvůrci, nedokáže ji mít ani k žádnému jinému (Bohu). Když ji má k jinému, není si vědom toho, že jde o (lásku) nepřírozenou, o touhu (*erós*) po nesprávném, (která pochází) od zlého, takže ani jeho nedokáže bezpečně uchránit. A i kdyby byl někdo vyšší než Stvořitel, tak protože je dobrý, přijme mne tím raději, že mám lásku (*agapán*) k vlastnímu Otcí, ale tebe nepřijme, protože jsi opustil toho, kdo je tvým Tvůrcem, neřku-li Otcem, a že jsi měl ambice po něčem vyšším, místo abys rozumně uvažoval.“

(67) CYRIL JERUZALÉMSKÝ, *Katecheze* 7,9: Sám jednorozenný Syn Boží, když bylo jeho tělo ve chvíli ukřižování přibito na dřevě a uviděl svou tělesnou matku a Jana, svého nejmilejšího (*prosilés*) učedníka, řekl mu: „To je tvá matka,“ a Marii řekl: „To je tvůj syn,“ (J 19,26–27) a tak (nás) učí povinnosti milovat (*filostorgia*). ... Maria se stala matkou Janovou nikoli porodem, nýbrž láskou (*filostorgia*).

(68) JAN ZLATOÚSTÝ, *O tom, že Bohu zasvěcené ženy nemají bydlet pod jednou střechou s muži* 6,47–59: Nebo jsi neslyšel, jak se ve Starém (zákoně) neustále říká, že „Bůh je žárlivý“ (např. Ex 20,5)... a jak v Novém (zákoně) Pavel provolává: „Žárlím na vás Boží žárlivostí.“ (2K 11,2)? ... Žárlivost by nikdy nevznikla tam, kde by prvně nebyla vřelá a vroucí láska (*agapé*): tato (slova) jsou tedy dokladem planoucí lásky (*filia*) Boží. U Boha totiž žárlivost není touhou. (Písmo) často užívá tento výraz proto, že chce vyjádřit jeho nevýslovnou láskyplnost (*filostorgia*).

## 2.4 *Agapé (ἀγάπη), agapésis (ἀγάπησις) atd.*

Substantivum *agapé* je pozdní neologismus, který se před vznikem novozákonních textů objevuje pouze v Septuagintě a výjimečně v další židovské literatuře (69, 70), a častěji se začíná používat teprve v Novém zákoně. Původ tohoto slova není zcela zřejmý – buď se jedná o výraz specifický pro mluvenou koiné nebo přímo o septuagintní neologismus. Nejstarší, ojedinělé a pouze neliterární doklady tohoto slova mimo křesťanský a židovský okruh pocházejí až ze třetího století n. l.<sup>38</sup> v literatuře

<sup>38</sup> TH. SÖDING, „Das Wortfeld der Liebe im paganen und biblischen Griechisch. Philologische Beobachtungen an der Wurzel ΑΓΑΠ-“, *Ephemerides theologicae Lovanienses*, 68,4 (1992): 284–330, zde s. 294.

psané autory, kteří nebyli ovlivněni biblickým textem, se toto slovo neuzívalo patrně proto, že bylo vnímáno jako hovorové.<sup>39</sup>

(69) ARISTEAS, *List Filokratovi* 229 (přel. Jiří Farský): Také odpověď tohoto král nadšeně pochválil a vyptával se dále: „Co je stejně hodnotné jako krása?“ Další odpověď: „Zbožnost! Vždyť která z nádher ji předčí krásou? Její účinná síla je pak láska (*agapé*), neboť v ní jako daru od Boha se ti dostane všeho dobrého.“<sup>40</sup>

(70) FILÓN ALEXANDRIJSKÝ, *Otázky a odpovědi k Exodu* 2,21,7.9: Jsou dva důvody, pro něž mají lidé úctu k božskému: láska (*agapé*) a bázeň, přičemž láska (*agapán*) se rodí později a bázeň se utváří dříve. Není tudíž mylným výrokem, že bázeň lásku (*agapé*) vede, protože (láska) přichází později, až posléze.<sup>41</sup>

O něco dříve než *agapé* se začíná v literární koiné objevovat také novotvar *agapésis*, a to jakožto obecný pojem (65, 71, 86), který sám o sobě vypovídá o lásce s pozitivními konotacemi a vyjadřuje prostě blízký nebo i srdečný vztah, s přívlastkem pak různé typy vztahů (72).<sup>42</sup>

(71) ARISTOTELÉS, *Metafyzika* 982a: Všichni lidé od přirozenosti touží po vědění. Známkou toho je láska (*agapésis*) ke smyslovým vjemům, které mají rádi (*agapán*) i pro ně samotné, aniž by je potřebovali. V prvé řadě to platí pro vjemy zrakové.

(72) PLÚTARCHOS, *Život Perikla a Fabia Maxima* 24: Zdá se však, že láska (*agapésis*), kterou měl Periklés k Aspasii, byla (láskou) milostnou.

Velmi časté je ovšem u klasiků (již od Homéra) adjektivum *agapétos* (ἀγαπητός) „milovaný“, „žádoucí“, „ten, s kterým člověk může být spokojen, resp. musí se spokojit“; v posledním uvedeném smyslu bývá často užito o jediném dítěti (když má člověk jediné dítě, musí se spokojit s tím, že je pouze jediné).<sup>43</sup> Vyskytuje se také adjektivum *agapétikos* (ἀγαπητικός), které znamená „láskyplný“, „všele milující“.

<sup>39</sup> F. W. DANKER – W. BAUER, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago – London: The University of Chicago Press, 2000, s. v. *agapé*.

<sup>40</sup> V tomto díle se výraz *agapé* nachází pouze na tomto místě.

<sup>41</sup> U Filóna se pak nachází výraz *agapé* už jen jedenkrát, v díle *O tom, že Bůh je neměnný* 69,3.

<sup>42</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 489.

<sup>43</sup> SCHMIDT, *Synonymik* III, s. 491. Srov. HÉSYCHIOS: ἀγαπητόν· μονογενή, κεχαρισμένον.

(73) ΠΛÚΤΑΡΧΟΣ, *O množství přátel* 94a: Homér milovaného/jediného (*agapétos*) syna nazývá „milý jedináček“ (Il. 9,482; Od. 16,19), tzn. „narozený rodičům, kteří nemají a nebudou mít jiného“.

Pro křesťanskou řečtinu se pak pod vlivem novozákonních spisů stává základním, obecným pojmem „láska“ výraz *agapé*; *agapésis* užívají křesťanští autoři v témže smyslu jako *agapé*, ovšem mnohem méně často. Mezi *erós* a *agapé* není obecně vnímán žádný rozpor; rozdíl je spatřován pouze v tom, že *agapé* je pojem nadřazený a slabší, *erós* naproti tomu vyjadřuje toužebnou a/nebo intenzivní lásku (75).<sup>44</sup> Výběr toho kterého výrazu pak záleží také samozřejmě na preferencích a vkusu jednotlivých autorů. Kupř. v latinském překladu Órigena nacházíme tuto výmluvnou formulaci:

(74) ÓΡΙΓΕΝΗΣ, *O písní písní* 2,36.33: Nezáleží na tom, zda říkáme, že Boha milujeme nebo že v něm máme zalíbení, a není nic špatného na tom, když někdo Boha namísto Janova pojmenování „láska“ (*caritas*, v orig. *agapé*) nazve „milování“ (*amor*, v orig. *erós*). ... Cokoli se píše o lásce (*caritas*, v orig. *agapé*), to čti stejně, jako by to bylo řečeno o milování (*amor*, v orig. *erós*), a s termíny si nedělej starosti, neboť oběma je vyjádřena tatáž ctnost.

(75) ῬΕΗΘΡ Ζ ΝΥΣΣΥ, *Kázání na Píseň písní*, 6,383,6–14: Když (nevěsta) sejme z očí závoj, vidí čistým zrakem nevýslovnou krásu ženicha, a je proto raněna netělesným, žhavým šípem milování (*erós*). Milováním (*erós*) se myslí roznicená láska (*agapé*). Při něm nikdo nepocituje stud, když šíp (lásky) není tělesný – spíše se svým zraněním honosí, když v hloubi srdce přijme bodnutí nehmotné touhy. To udělala i ona. Řekla dívkám: „Jsem raněna láskou (*agapé*)!“ (*Pís* 2,5)

Substantivum *agapé* bývá hojně užito o mezilidských vztazích, Boží lásce (9) i lásce člověka k Bohu (81). Může být ovšem použito i namísto *filia* ve smyslu „záliba“ a mít pak i negativní konotace (76). Užívá se (namísto klasického φιλανθρωπία, φιλανθρωπνευμα či εὐποιία) ve významu „dobročinnost“, „skutek laskavosti“ (77) a objevuje se pak také ve zdvořilostní frázi „prokaž mi tu laskavost“, „buď tak laskav“. Bez přívlastku se užívá rovněž ve významu „(eucharistická) hostina“ (možná namísto φιλία „společné stolování“ pod vlivem ΝΖ) a „polibek“ (namísto φίλημα).

<sup>44</sup> Srov. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, s. v. *agapé* 4.

(76) MAXIM VYZNAVAČ, *Kapitoly o lásce* 3,17–18: Jsou tři důvody lásky (*agapē*) k penězům: záliba v požitcích, slavomam a nedostatek víry. Nepříjemnější než ony první dva důvody je ovšem nedostatek víry. Požitkář miluje (*agapán*) peníze proto, že si chce užívat, slávychtivec proto, že se jimi chce proslavit; ale člověk bez víry si je chce schovat a hlídat, neboť se bojí hladu, stáří, nemoci a vysídlení, a spoléhá na ně víc než na Boha.

(77) *Sibylliny věštby* 8,496–497: (Naším úkolem je oslavovat tě, Bože,) v jáso tu čistým srdcem a duchem radostným, a rovněž bohatými almužnami (*agapē*) a štědrými rukama...

## 2.5 Další výrazy

Kromě toho existuje několik dalších výrazů, které alespoň v některých kontextech mohou figurovat ve významu synonymním s výše zmíněnými výrazy. Na prvním místě je to substantivum *eunoia* (εὐνοία), které vyjadřuje „přátelský vztah, přízeň, lásku“ (29, 56, 58), ať už opěťovanou nebo neopěťovanou,<sup>45</sup> dále je to *eumeneia* (εὐμένεια) „trvalá přízeň“, a výraz *asposmos* (ἀσπασμός), který kromě významu „pozdrav, objetí“, může znamenat prostě „láska, něžný cit“ jako opak nenávisti (78).<sup>46</sup> Podobně substantivum *charis* (χάρις) se může uplatňovat mj. ve významu „přízeň, zalíbení, láska“; „prokazovaná laskavost, shovívavost“ a pak také „vděk, uspokojení, potěšení, láska“ (4, 36, 79); bývá vnímána jako opak násilí, vyhrožování a hněvu.<sup>47</sup> Výrazy *oikeiotés* (οἰκειότης) a *oikeiōsis* (οἰκείωσις) pak mohou vyjadřovat „blízkost, sblížení, vzájemný vztah“, a tedy lásku jako opak odcizení a lhostejnosti (80, srov. 27, 36).

(78) PLATÓN, *Zákony* 919e: Co odpovídá cti svobodného občana a co je s ní v rozporu, to není snadné přesně zákonem postihnout; musí to být posouzeno těmi, kdo byli vyznamenáni za odpor vůči tomu druhému a lásku (*asposmos*) k tomu prvnímu.

(79) ANTIFÓN, *Zavraždění Héróda* 41: Když mučení skončilo, přestal tvrdit, že jsem měl na zločinu nějaký podíl, a skončil s nářkem, že já i on jsme byli nespravedli-

<sup>45</sup> Srov. *Platónské výměry* 413b: Εὐνοία· ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον ἀσπασμός.

<sup>46</sup> Srov. CHRÝSIPPOS (SVF 432): Βουλῆσεως εἶδη δ' εὐνοία μὲν οὖν ἐστὶ βούλησις ἀγαθῶν <ἐτέρῳ> αὐτοῦ ἕνεκεν ἐκείνου. εὐμένεια δὲ εὐνοία ἐπίμονος. ἀσπασμός δὲ ἀδιάστατος <εὐνοία> ἀγάπησις...

<sup>47</sup> Viz též pozn. 76.

vě vydání záhubě. To ale nikoli z lásky (*charis*) ke mně – proč také, vždyť o mně lhal – přiměla ho k tomu pravda: potvrdil jako pravdivá slova, která řekl hned na začátku.

(80) PLATÓN, *Symposion* 192bc: (Když lidé potkají svoji polovici), tehdy jsou uchvá-  
ceni a naplněni vzájemnou láskou (*filia*), blízkostí (*oikeiotés*) a touhou (*erós*), takže  
se nechtějí takřka ani na okamžik od sebe odloučit.

V uvedeném smyslu se zmíněné výrazy užívají i u křesťanských au-  
torů a mohou se vztahovat i na lásku Boha k člověku, člověka k Bohu  
(81, 83), v případě *oikeiós* a *oikeiotés* i na vztahy božských osob v Tro-  
jici (82). Podobně jako u *agapé* se také z výrazu *charis* stává pod vlivem  
novozákonních spisů důležitý teologický termín (82), třebaže se slovo  
nadále používá také ve svém původním, nezúženém významu (84). Pod  
vlivem biblických textů se začíná užívat substantivum *eudokia* (εὐδοκία)  
„spokojenost, zalíbení“ a dříve velmi řídké sloveso *eudokein* (εὐδοκεῖν).

(81) KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata* 6,73,3–6: Láska (*agapé*)... je láskyplné sblí-  
žení (*stertiké oikeiós*)...

(82) BASIL, *Proti Eunomiovi* 625,15–19: Je tudíž oprávněné a náležité nazývat Boha  
Otcem. (Jako otcovství) se přitom nepojmenovává afekt, ale blízký vztah (*oikeiós*),  
ať už založený na milosti (*charis*) jako vůči lidem, nebo na přirozenosti jako vůči  
Jednoroznému.

(83) *Umučení Polykarpa* 17,3 (přel. Pavel Dudzik): Kristu se klaníme jako Božímu  
Synu, kdežto mučedníky právem milujeme (*agapán*) jako Pánovy učedníky a násle-  
dovníky, neboť bez ustání milovali (kvůli jejich lásce: *eunoia*) svého krále a učitele.

## 2.6 Shrnutí

- Nejfrekventovanějšími výrazy ve významu „láska“ je v klasické řeč-  
né literatuře *erós*, na druhém místě pak *filia*; u církevních otců je nejčas-  
tější novotvar *agapé*.

- Jako obecný, neutrální pojem „láska, vztah“ se užívá výraz *filia* (kte-  
rý však většinou odkazuje konkrétně k lásce vzájemné, k partnerství,  
přátelství), v helénistické řečtině také *agapésis* a ojediněle *filésis*, v židov-  
ské a zejména pak křesťanské literatuře *agapé*.



• Intenzivní, vroucí láska, ať už vůči člověku, neživotné skutečnosti nebo v křesťanské literatuře vůči Bohu: *erós*.

• Láska erotická: *erós, filia, filotés*; u církevních otců i *agapé*.

• Rodičovská láska: *storgé, filostorgia, filoteknia*.

• Něha, důvěrnost: *storgé, filostorgia, agapésis, aspasmos, sympatheia, oikeiotés, oikeiósisis; agapé*.

• Zalíbení v osobě, oblíba, přízeň: *filia, agapésis, charis, eunoia, eumeneia*.

• Záliba ve věci: *filia* a složené výrazy; *agapé*.

• Reciprocita: *filia, oikeiotés, oikeiósisis; agapé*.

• Dobročinná láska vůči (cizím) lidem: *filanthrópia* a odvozené výrazy, *eunoia, charis; agapé*.

• Láska k Bohu a Boží láska v křesťanském kontextu: *agapé* a méně často kterýkoli jiný uvedený výraz. V tomto bodě záměrně vynechávám srovnání s autory mimokřesťanské literatury, neboť je otázkou teologickou a religionistickou, a nikoli filologickou, zda či nakolik popisují výroky o vztahu křesťana k Bohu a o vztahu pohana k bohům srovnatelnou skutečnost.

### 3. VÝROKY O STUPNÍCH ČI DRUZÍCH LÁSKY V KŘESŤANSKÉ LITERATUŘE

O jistém tradovaném rozdělení lásky na tři stupně čteme u Klementa Alexandrijského:

(84) KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata* 2,101,3–102,1: Učili jsme se, že jsou tři druhy partnerství (*filia*): „to, co je založeno na ctnosti, je první a nejvyšší“, láska (*agapé*) vycházející z rozumu (*logos*) je totiž pevná; „na druhém, prostředním místě stojí to, co je založeno na vzájemné odezvě – co vytváří pospolitost, umožňuje sdílení a je nutné k životu“, vztah (*filia*) vycházející z oblíby (zalíbení, vděčnosti: *charis*) je totiž obecně lidský; „třetí a nejnižší (typ vztahu)“ my nazýváme: to, co vychází z tělesného styku, a jiní „to, co je založeno na požitku a je to nestálé a proměnlivé“. <sup>48</sup> Pythagorejec Hippodamos napsal podle mého soudu výstižně: „První druh vztahu (*filia*) vychází ze znalosti bohů, druhý z lidského obecnství a třetí z živočišných

<sup>48</sup> Řazeno jako CHRYSIPPUS, *Fragmenta moralia* 9, SVF III,723 (uvozovky doplňuji tam, kde předpokládám, že se skutečně jedná o odkaz na autoritu, a nikoli o Klementovu vlastní vsuvku); srov. také Aristotelovy tři důvody vzniku přátelství (příklad 56).

požitků.“ První partnerství (*filia*) tedy náleží milovníku moudrosti, druhé člověku a třetí živočichu.<sup>49</sup>

Pro nadřazený pojem „vztah“, a to patrně „vzájemný vztah, partnerství“, je tu použit výraz *filia* a jednotlivé typy vztahů jsou vyjádřeny nikoli pomocí substantiv, ale pomocí substantivizovaných předložkových vazeb (τὸ κατ' ἀρετὴν: to, co je založeno na ctnosti, τὸ κατ' ἀμοιβήν: to, co je založeno na vzájemné odezvě, reakci, odplácení a τὸ ἐκ συννηθείας / τὸ καθ' ἡδονήν: to, co vychází z tělesného kontaktu / to, co je založeno na požitku). Výraz *agapé* je použit v souvislosti s nejvyšším typem vztahu – pevným a založeným na rozumu (křesťan má rozumět: založeným na Slovu – srov. také 86), který vychází ze znalosti bohů (křesťan má patrně rozumět: z poznání Boha jakožto Otce a Syna, z účasti na jejich vztahu); výraz *erós* zde nefiguruje vůbec.

Maxim Vyznavač, přestože, jak jsme viděli, užívá v díle *Kapitoly o lásce* výraz *agapé* také v širším smyslu jako „záliba, obliba“ (76), vymezuje na začátku téhož díla pojem „láska“ (*agapé*) těmito slovy:

(85) MAXIM VYZNAVAČ, *Kapitoly o lásce* 1,1: Láska (*agapé*) je dobrá disponovanost duše, díky níž člověk ničemu nedává přednost před poznáním Boha.

A je to opět Klement Alexandrijský, u kterého nacházíme tyto (tradované) definice:

(86) *Stromata* 2,41,2.6; 42,1: Láska (*agapé*) je soulad v řeči, životě a chování, či krátce řečeno sdílení života, nebo udržování vztahu (*filia*) a důvěrnosti (*filostorgia*), spojené se správným pochopením (*logos*), jak se chovat ke druhým. ... Láska (*agapé*) jde ruku v ruce s laskavostí (*filanthrópia*), tedy přátelským chováním k lidem, a s důvěrností (*filostorgia*), která je na laskavosti (*filanthrópia*) založena a je jakýmsi uměním mít rád (*sterxis*) přátele a příbuzné. ... Laskavost (*filanthrópia*) je... (pro křesťana) bratrská láska (*filadelfia*) k těm, kdo sdílejí téhož Ducha, a „laskyplnost“ (*sterxis*) je uchovávání přízně (*eunoia*) či lásky (*agapésis*). Láska (*agapésis*) je naprostý souhlas<sup>50</sup> a milovat (*agapán*) znamená mít potěšení z povahy druhého, potěšení

<sup>49</sup> Ke Klementově koncepci lásky jako partnerství s Bohem srov. L. RIZZIERO, „L'éthique de Clément et les philosophies grecques“, *Studia Patristica* 41, 2006, s. 231–246; viz též V. ČERNUŠKOVÁ, „Víra, poznání, láska“, in KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata VII*, Praha: Oikoymenh, 2011, s. 7–83.

<sup>50</sup> Στέρεξις δ' αὐτὴν ἡσυχία ἐστὶν εὐνοίας ἢ ἀγαπήσεως, ἀγάπησις δὲ ἀπόδεξις παντελῆς. Arnim v *SVF* řadí jako Chrysippův zl. 292; výrok ἀγάπησις ἀπόδεξις παντελῆς se nachází také v platónských *Výměrech* 413b.

přijímající i přijímané.<sup>51</sup> (Milující) svou svorností, čili znalostí společného dobra, směřují ke ztotožnění; jednomyslnost je totiž souznění mysli.

Další úvahu nad druhý lásky nacházíme ve 12. klementinské homilii. Její autor chce charakterizovat lásku k lidem zcela nesobeckou a všeobecnou, a proto nejušlechtlejší, a používá pro ni výraz *filanthrópia*. Povšimněme si, že jako nadřazené pojmy zde kupodivu figurují *storgé* a *stergein* (srov. také 68, 81, 86), sloveso *erán* zde vyjadřuje lásku erotickou a *filia* je tu charakterizována obdobně jako onen prostřední druh *filia* z úryvku 84. Jednou ze dvou složek nesobecké lásky k lidem je pak podle tohoto textu láska (*agapé*) k bližnímu:

(87) PS.-KLEMENT ŘÍMSKÝ, *Kázání* 12,25–26: „Můj pane, Petře, má matka učinila skutek lásky k lidem (*filanthrópia*), když pamatovala na svou hostitelku.“ ... Petr: „Zdá se mi, že nechápeš velikost lásky k lidem (*filanthrópia*), která je láskyplným citem (*storgé*) ke každému člověku, proto, že je člověkem. ... Je velký rozdíl mezi přátelstvím (*filia*) a láskou k lidem (*filanthrópia*): přátelství (*filia*) vzniká ze vzájemné odezvy, ale láska k lidem (*filanthrópia*) prokazuje dobro bez přirozené motivace, z lásky (*filein*) ke každému člověku proto, že je člověkem.“ ... Odvětil jsem: „A nemyslíš tedy, že lidi milující (*filanthrópos*) byla hostitelka, když prokázala dobro cizince, kterou neznala?“ Petr: „Mohu ji nazvat milosrdnou, ale zdráhám se říci, že byla lidi milující (*filanthrópos*). Podobně nemohu tvrdit o ženě, která porodí, že má lásku k dětem (*filoteknos*): něhu (*stergein*) v ní vyvolávají porodní bolesti a kojení. Při zamilovanosti (*erán*) si jeden druhého získává tělesným sblížením a stykem, v přátelství (*filos*) odplácením (dobrého) a při milosrdenství svou nouzí. Nicméně milosrdný má blízko k tomu, aby byl lidi milující (*filanthrópos*), protože je pohnut k prokázání dobra bez snahy něco získat. Ještě však lidi milující (*filanthrópos*) není.“ Já na to: „Jakými skutky tedy může někdo projevit lásku k lidem (*filanthrópos*)?“ Petr řekl: „Vidím, že prahneš po tom, abys slyšel, co je skutkem lásky k lidem (*filanthrópia*). Nebudu se proto odpovědi vyhýbat: Být lidi milující (*filanthrópos*) znamená prokazovat dobro i nepřátelům. A protože je tomu tak, poslyš: láska k lidem (*filanthrópia*) je mužsko-ženská. Její ženské části se říká milosrdenství a části mužské láska (*agapé*) k bližnímu. Bližním je člověku každý člověk, a ne jen některý člověk: člověkem je zlý i dobrý, nepřítel i přítel (*filos*). Kdo usiluje o lásku k lidem (*filanthrópia*), ten musí napodobovat Boha, který prokazuje dobro spravedlivým i nespravedlivým, protože Bůh všem na tomto světě poskytuje slunce a déšť (Mt 5,45). Chceš-li prokazovat dobro dobrým, a zlým ne, a nebo zlé dokonce trestat, pak se snažíš zaujmout roli soudce, a nejde ti o to, abys měl lásku k lidem (*filanthrópein*).“

<sup>51</sup> Τὸ ἀγαπᾶν ἀρέσκεισθαι τῷ ἡθελί, ἀγόμενόν τε καὶ ἀπαγόμενον: velmi nejasná formulace (čtení uvedené v textu vychází z *LSJ*, s. v. ἄγω B 2: ἄγομαι [γυναικα] take to oneself [a wife]; s. v. ἀπάγω A V2: receive).

Bylo by jistě možno najít mnoho dalších výpovědí církevních otců o lásce a jejích typech či úrovních. I na těchto několika ukázkách však jasně vidíme, že označení lásky bývají i zde, stejně jako u mimokřesťanských autorů, užívána svobodně a rozličně. Fakt, že hierarchizace jednotlivých pojmů není u všech autorů stejná, dokazuje, že takové rozlišování není řečtině vlastní na rovině sémantické, ale je dílem konkrétního autora. Důvody, proč výrazy hierarchizuje právě tím či oním způsobem, je pak nutno hledat u každého autora zvlášť.

#### 4. ZÁVĚR

Lze tedy říci, že klasická řečtina pomocí několika výrazů vystihuje lásku obecně (*filein*, *agapán*, *erós*, *filia*, později *agapésis* a ojediněle *filésis*) a rovněž několik rovin, aspektů či druhů lásky: toužebnost, zánícení (*erán*, *erós*); erotickou lásku (*erós*, *erán*, *filotés*, *filtron*, *filia*, *filein*, *filanthrópia*, *stergein*, *storgé*, *agapán*); zálibu, preferenci (*filein* a složené výrazy, *filia*, *agapán*); zalíbení a oblibu (*filein*, *filia*, *agapán*, *agapésis*, *charis*, *eunoia*, *eumeneia*); ocenění a respekt, vztah založený na rozumu a ctnosti (*agapán*); reciprocitu (*filia*, *filein*, *stergein*, *oikeiotés*, *oikeiósisis*), přátelský, laskavý vztah (*filofrosyné*, *eunoia*, *eumeneia*, *filia*, *filanthrópia*); něhu, cit, láskyplnost, důvěrnost, intimitu (*stergein*, *storgé*, *filostorgia*, *agapán*, *agapésis*, *sympatheia*, *asposmos*, *oikeiotés*, *oikeiósisis*, *filtron*, *filanthrópia*); obětavost a schopnost přestát těžkosti kvůli milovanému (*stergein*); spokojenost, schopnost se spokojit a věrnou stabilitu vztahu (*agapán*, *stergein*); lásku k sobě (*filia*, *filein*); mateřskou lásku (*stergein*, *storgé*, *filostorgia*, *filoteknia*); laskavý postoj k cizím lidem, dobročinnou lásku (*filanthrópia* a odvozené výrazy, *charis*) atp.

U křesťanských autorů pak získává pozici nejobecnějšího a nejčastějšího slovesného vyjádření *agapán* namísto *filein* a na úkor *erán* a *stergein*; nejfrekventovanějším, obecným pojmem „láska“ se širokým sémantickým polem se zde stává septuagintní či v hovorové koiné vzniklý novotvar *agapé*.

Jistě je možno různé aspekty lásky určitým způsobem hierarchizovat, např. tvrdit, že racionální láska založená na ctnosti je co do etické hodnoty nadřazena nad pudovou lásku mateřskou či nad efemerní mezilidské vztahy – a nebo prostě říci, že i v lásce má člověk dát přednost cti před hanebností, skutečné krásy před falší, rozumu před pudem a

chutí, zdvořilosti a úctě před sebestředností, Bohu před sebou samým. Tím se však dostáváme na pole filozofických či teologických úvah, které o prosté pozorování řeckého jazyka opřít nelze.

**Three Levels of Love in Greek?**  
**Words of Love in Non-Christian Writers and the Church Fathers**

*Key words:* agape; philia; eros; words of love

*Abstract:* In Christian literature (particularly in popular theological publications, on Christian web sites, and also in homilies) the threefold differentiation of love, referring to the ancient Greek linguistic reality, frequently appears: it is said that the lowest, self-interested love corresponds to the Greek term of eros, the higher love based on mutual sympathy corresponds to the term philia, and the highest, selfless, unconditional love was allegedly called agape by the ancient Greeks. The article refutes this myth and presents the Greek words of "love" and "to love" as they were used by non-Christian writers and the Church Fathers. The subsequent article will compare these findings with the situation in the Septuagint and the New Testament.

Mgr. Veronika Černušková, Ph.D.  
Katedra biblických věd  
CMTF UP  
Univerzitní 22  
771 11 Olomouc